

Interpretări și aplicații semiotice

Comunicare sau noncomunicare? O perspectivă semiotică asupra unei dispute încă deschise: polaritățile rasei și ale rasismului

„Pentru a gândi rasismul, trebuie să facem abstracție de noțiunea de rasă, cel puțin în sensul de categorie de analiză. Acest efort nu poate fi decât radical. Soluțiile intermediare, care introduc sau mențin o explicație biologică, chiar parțială, în spațiul raporturilor sociale, nu pot să ne aducă decât confuzii sau neînțelegeri. Cum se poate ca, în același timp, să denunțăm caracterul neștiințific al noțiunii de rasă și să participăm la importanta mișcare ce și astăzi continuă să studieze «relațiile dintre rase»?”

(Michel Wieviorka, *L'espace du rasisme* 1991, 61)

Abstract. My paper focuses on a controversial issue in the social sciences, namely the problem of racism. Using both historical and structural methodological tools, I try to underline the main aspects of the philosophical debate concerning racism. Moreover, I'm interested in identifying errors, contradictions and dialectical tensions that are present in the latter debate. The arguments offered by different thinkers that tackled the problem of racism also touch a few classical subjects of reflection, such as the nature-culture theme or the innateness hypothesis.

Keywords: Communication, semiotics, racism, interpretation, structural analysis

1. Premise conceptual-metodologică

Concluziile de mai sus, semnate de un cunoscut specialist în sociologie, se întemeiază pe mărturisirea reputatului genetician Albert Jacquard, care, cercetînd problemele rasei și ale rasismului din

* Universitatea „Al. I. Cuza” Iași.

perspectivă exclusiv biologică a conchis că: “Conceptul de rasă nu are o bază științifică și, în concluzie, rasismul trebuie să dispară”. Din nefericire, savantul a fost nevoit să recunoască apoi cu resemnare: “Chiar dacă nu există rase, există rasism”.

În pofida adevărurilor de principiu pe care îl susține, putem considera că o anumite inconsecvență caracterizează observațiile lui Michel Wieviorka, decurgând din faptul că:

- Pe de o parte, în mod justificat se apreciază că un fenomen complex cum este acela al rasei / rasismului nu trebuie fi abordat univoc (doar din perspectivă biologică sau sociologică / politologică, de exemplu), ci presupune necondiționat o perspectivă interdisciplinară.

- Pe de altă parte, însă, în mod nejustificat se promovează ideea “radicalismului interpretativ”¹, adică ideea că soluțiile intermediare (cum ar fi intervenția biologicului în social) generează doar confuzii și neînțelegeri.

Fără a ne subordona așadar sugestiei că: “Pentru a gândi rasismul, trebuie să facem abstracție de noțiunea de rasă, cel puțin în sensul de categorie de analiză”², în cadrul lucrării de față ne propunem:

- să analizăm conceptul de “rasă”, mai întâi, într-o manieră “holografică” (prin exemple relevante de “definire polară”³), pentru a caracteriza, mai apoi, parametrii definitorii ai conceptului de “rasism”;
- să formulăm soluții mediatore, nu pentru a găsi unitatea profundă a rasismului, sau pentru a reconcilia între teoretizările posibile (Wieviorka 1992, 61), ci pentru a sugera căi de acțiune armonizatoare pentru existența omului într-o lume tot mai tulburată de contradicții.

Pornind de la aceste intenții de principiu, câteva considerații metodologice se mai cuvin încă formulate.

¹ În principiu, slăbiciunea unei atari concluzii rezultă din faptul că problema rasei și a rasismului este deopotrivă una științifică, cât și social-culturală. Or, trebuie să recunoaștem acest lucru, joncțiunea dintre cele două perspective nu a fost pînă în prezent foarte bine realizată.

² Căci, o elementară intuiție ne sugerează că – așa cum nu putem vorbi de “fum fără de foc” – nu putem vorbi nici de “rasism fără de rasă”, dar că, în termeni ideali cel puțin, putem vorbi de “rase fără de rasism”.

³ Putem argumenta, astfel, că una și aceeași problemă poate fi asumată / definită în termeni opuși, din aceeași perspectivă sau din perspective diferite. Cu alte cuvinte, așa cum procedau altădată sofștii, în funcție de criteriile de referință alese, vom putea spune că există sau că nu există rase sau rasism.

*

O controversă care urmărește însăși geneza și devenirea speciei umane vizează răspunsul la întrebarea: *Sînt sau nu oamenii – indiferent de culoarea pielii și de morfologia chipului, de limba vorbită și de tradițiile culturale, de religie sau de puterea lor economică, politică, juridică etc. – egali în fața legilor lui Dumnezeu, ale naturii și ale societății ?*

- Pe de o parte, lucrarea consemnează o serie de argumente istorice care susțin unul sau altul dintre cele două variante de răspuns, afirmativ sau infirmativ. Tocmai aceste opuse opțiuni – reprezentînd “limbajul obiect” al eseului de față (adică ceea ce am numit “polaritățile rasei și rasismului”) – urmează a fi evaluate și, în măsura posibilităților, validate sau invalidate.

- Pe de altă parte, utilizînd “metalimbajul” demersului interdisciplinar (teologic, filosofic, antropologic, biologic, psiho-sociologic, lingvistic, politologic, juridic etc.), lucrarea își propune să aplice două strategii metodologice complementare și anume:

- 1) *metoda analizei istorice* (diacronică), care presupune utilizarea – ca punct de referință pentru interpretările personale – a cîtorva texte de referință desprinse din multitudinea celor care, implicit sau explicit, abordează problematica rasei și a rasismului⁴;
- 2) *metoda analizei structurale* (sincronică), care vizează:
 - cercetarea unor trăsături, determinări etc. definitorii pentru conceptele de rasă / rasism, asumate din perspectiva atitudinilor opuse formulate cu privire la ele;
 - descrierea unei “situații rasiale” concrete, din care atitudinea rasistă transpare cu evidență, pentru a o putea evalua și judeca corect din perspectiva considerațiilor teoretice deja formulate.

*

* *

Întemeindu-se pe aceste premise metodologice, eseul de față își propune să contureze în cele din urmă o atitudine cît mai corectă cu

⁴ Subiectul propus studiul de față – evidențierea “polarităților” care caracterizează conceptele de rasă / rasism – a impus, în scopul justificării unui punct de vedere propriu, *utilizarea mai multor citate justificative*. Acestea au fost preluate din mai multe lucrări, din intenția firească a “deciziei în cunoștință de cauză”. Căci, juridic vorbind, rezolvarea unei “cauze conflictuale” presupune opțiunea onestă a judecătorului (opțiunea corectă, în măsura posibilităților) între mulțimea de argumente “pro” și “contra” ei.

putință – obiectiv justificată – pe care omul zilelor noastre ar trebui să o manifeste față de toți semenii săi, indiferent de particularitățile naturale sau culturale care i-ar putea deosebi.

2. Atitudini istorice cu privire la geneza și natura raselor umane

Înainte de toate, câteva precizări de principiu se impun formulate. Avînd în vedere relația de subordonare (de la gen la specie) a etniei față de rasă, în limitele prezentului capitol vom considera că:

(a) Pe de o parte, din punct de vedere teoretic, tot ceea ce este valabil pentru rasă (privitor la aspectele psiho-sociale și culturale, mai ales) este, în principiu, valabil și pentru grupul etnic, fapt pentru care, în cadrul lucrării de față, nu ne vom referi în mod explicit la grupuri etnice.

(b) Pe de altă parte, din punct de vedere practic, “pentru a exorciza răul rasismului”, cum sugerează Pierre L. van den Berghe, ar trebui transferăm asupra conceptului de “etnie” tot ceea ce se poate spune despre conceptul de rasă, care nu ar mai trebui pronunțat (1978, XV).

*

Două accepțiuni etimologice relativ opuse pot fi asociate termenului modern de “rasă” [http://www.ifrance.com /ANF/Libre_parole/races.htm]:

- O primă accepțiune provine din cuvîntul italian *rasa*, atestat încă din 1180, care apare și în limba franceză în 1490, avînd conotația peiorativă de “bande de indivizi care s-au adunat într-un anume scop; complot sau conjurație”.

- Conservînd și acest sens, termenul va dobîndi în timp o a doua semnificație, de data aceasta pozitivă: aceea de linie genealogică, naștere, ereditate, sens adesea asociat lumii nobiliare sau dinastiei regale, avînd ca fundament “ereditatea de sînge”. Se vorbește, astfel, de o “rasă nobilă” sau de o “rasă a Capețienilor” (de exemplu).

În 1690, dicționarul Furetière definește acest cuvînt astfel: "Linie genealogică, generație continuă din tată în fiu: ceea ce se numește ascendență și descendență", adăugînd apoi: “Se spune, de asemenea, ironic și cu rea intenție: «*Lacheul este un cîine de rasă*”. Totodată, în aceeași epocă se utilizează și expresia de “rasă umană”, care apare la Bossuet, de exemplu, sau în *Biblia de la Port-Royal*, cu sensul de “specie umană”. Astfel, la începutul secolului al XVII-lea și începutul celui de XVIII-lea, paradoxul cuvîntului “rasă” devine acela că el poate servi la

discriminare și excludere, pe de o parte, dar că – utilizat la singular – el servește la desemnarea conceptului de “umanitate”, pe de altă parte, sugerînd ideea că ansamblul comunității umane formează o unitate. Putem cu ușurință constata că o atare idee reprezintă fundamentul însuși al antirasismului.

Foarte recent, în Enciclopedia Hachette, noțiunea de “rasă” este definită ca o populație de indivizi care fac parte dintr-o specie anume și care prezintă un număr maxim de caractere comune, diferențele individuale nemascînd omologia rasială. În ceea ce privește specia umană, este necesar a se stabili *diferența dintre rasă și etnie*.

Etnia nu are nici un raport cu biologia, constituirea sa fiind datorată unor factori ecologici și politici. Etnia este un grup organic de indivizi de aceeași cultură, care poate să integreze însă și membri ai unor rase diferite. Există, de exemplu un “popor” francez, britanic, german sau român etc., dar nu există o rasă franceză, engleză, germană sau română.

Într-o manieră corelată (și subordonată în același timp) acestor accepțiuni, s-ar putea defini noțiunea de etnie (*ethnos*) prin raportare la noțiunea de popor. În limbajul ecleziastic, prin *ta ethnê* se desemnau adevărații oameni (“gentilii”), reprezentanți ai păgînismului instituțional, în opoziție cu creștinii “eretici”. Dintr-o perspectivă sociologică, un grup etnic reprezintă o “populație restrînsă în raport cu o populație mai vastă, care este definită sau se definește prin apartenența fiecăruia la membrii unei rase, ai unei etnii, ai unei naționalități. În definitiv, etnia se definește prin cultura sa” (Sumph and Hugues 1973, 126).

*

* *

Cu scopul justificării accepțiunilor istorice de mai sus, două întrebări cardinale, ale cărei răspunsuri se plasează de asemenea pe poziții opuse, definesc conținutul capitolului de față:

- O primă întrebare: DE FAPT, EXISTĂ RASE (ETNII)? este justificată de faptul că:

- unii exegeți susțin existența unor diferențieri obiective între atributele biologice, morfo-fiziologice și psihologice, lingvistice și culturale specifice unor categorii umane foarte largi, ceea ce ar justifica acceptarea unor diferențieri obiective existente între locuitorii planetei, căci așa cum susține Robert Knox: “Rasa este totul: literatură, știință, artă, într-un cuvînt civilizația depinde de ea” (Bernasconi 2003, 5);

— alții consideră, dimpotrivă, conceptul de rasă ca fiind un rezultat al convențiilor umane, așa cum Jean Hiernaux susține: *“Rasa nu este o realitate, ci un concept”* (1968, 176).

• O a doua întrebare se referă la următorul aspect: *DACĂ RASELE EXISTĂ, SÎNT OAMENII EGALI INTRE EI, INDIFERENT DE APARTENENȚA LOR LA O RASĂ SAU ALTA?*

Să citim frontispiciul unui mare cotidian, apărut cu câțiva ani în urmă: “Mai mult de 600 oameni de știință au semnat un apel, lansat de profesorul Albert Jacquard, la cererea MRAP, ridicîndu-se împotriva afirmațiilor lui Jean-Marie Le Pen cu privire la inegalitatea raselor umane (Société, 27 septembrie 1996). Cele două atitudini pe care acest document le vizează se situează cu claritate pe poziții contrarii, care au generat un veritabil conflict ideologic, adică:

• “PRO” RASISM: “Președintele Frontului Național și-a revelat adîcul gîndirii sale, declarînd ca evident faptul că rasele umane sînt inegale și că unele sînt mai bune decît altele”.

• “CONTRA” RASISMULUI: “În numele rigorii științifice, ne ridicăm împotriva unor astfel de afirmații”, au declarat semnatarii. Conceptul de rasă nu poate fi definit decît în cadrul speciilor ale căror grupuri au fost izolate unele de altele, suficient de mult timp pentru ca patrimoniul lor genetic să se diferențieze. Se pare că, în cazul speciei umane, această diferențiere este atît de puțin marcată încît conceptul de rase umane este neoperațional (Jean-Pierre Changeux, Claude Cohen-Tannoudji, Françoise Héritier, Marc Augé).

Să fie această principială dispută specifică doar timpului nostru, sau este ea rezultatul unor atitudini istorice exprimate în diverse contexte și maturizate, treptat, în timp? Să utilizăm într-o manieră strict sugestivă cîteva puncte de vedere (fragmente din texte definitorii) pentru a justifica o ipoteză de referință și anume: existența raselor și implicit (in)egalitatea umană este o manifestare “de fapt” (ne întrebăm în ce măsură și “de drept”) prezentă în toate tipurile de discurs ideologic cunoscute de istoria umană, începînd de la cele mitico-religioase și pînă la cele filosofico-științifice.

2.1. Opozițiile concepțiilor mitico-religioase: omul, “chip și asemănare”?

Este deja un truism a spune că, din perspectiva creației omului de către Divinitate, acesta a fost înzestrat prin însăși geneza sa cu atribute care au diminuat sau dimpotrivă adîncit prăpastia dintre “cer “ și

“pământ”, dintre zeii nemuritori și muritorii pămînteni. În acest sens, putem utiliza – selectînd din multitudinea posibilităților existente – două categorii de texte care par a sugera că, încă din *illo tempore*, egalitatea sau / și inegalitatea oamenilor este o stare de drept sau de fapt. Astfel:

(1) Cercetînd izvoarele orientale (Legende chinezești, *Epoca Thai-Ping*) privitoare la geneza mitică a ființei umane, aflăm că (Kernbach 1978, 64):

“La început, Creatorul l-a modelat pe om din aluat [lut]. L-a ținut în cuptorul “ceresc șase zile și a ieșit un om negru. Nu a fost mulțumit. L-a modelat din nou, l-a ținut în cuptor doar două zile, și a ieșit omul alb. Nici de data aceasta nu a fost mulțumit. L-a modelat a treia oară, l-a ținut în cuptor patru zile și a rezultat omul perfect: omul galben”.

Sau, așa cum aflăm dintr-o altă variantă, cu conotații complementare:

“Pe cînd nu se făuriseră încă cerul și pămîntul, nu erau încă nici oameni. Niw-wa s-a apucat să plămădească oameni din lut, însă truda ei s-a dovedit atît de anevoioasă încît [zeița] nu mai prididea cu frămîntatul. Atunci a cufundat o funie în lutul cel moale și smucind-o mereu afară, făcea astfel oamenii. Iată însă că cei bogați și vestiți s-au ales dintre cei plămădiți din lut [de mîinile zeiței], pe cînd toți cei de jos și fără faimă s-au pomenit a fi scoși cu frînghia”.

Deducem, din această foarte explicită viziune mitică, faptul că inegalitatea umană (rasială / culoarea inclusiv) este un rezultat al acțiunii Creatorului însuși. În plus, se afirmă faptul că inegalitatea între performanțele umane (pentru care rangul puterii și bogăției este criteriu definitoriu), este un rezultat obiectiv al creației însăși. Se sugerează astfel, de pe poziții net părtinitoare (rasiste), că cei puternici și bogați sînt mai aproape de Creator decît cei săraci și slabi.

Cum s-ar explica o atare atitudine? În mod firesc, prin acceptarea faptului că “natura” și “cultura” nu au fost în toate modele umane într-o relație de perfect izomorfism. Ca să oferim un singur exemplu sugestiv, în acest sens, să amintim – spre exemplu – faptul că, pentru reprezentanții rasei albe, culoarea neagră reprezintă (natural) spectrul maleficului, al întunericii, al morții, al doliului sau al nefastului, cîtă vreme pentru reprezentanții rasei negre aceeași culoare semnifică (cultural) beneficul, echilibrul, cosmosul etc.

(2) Recitind textul biblic al Facerii, aflăm – pe de altă parte – că:

• *Și a făcut Dumnezeu pe om după chipul său; după chipul lui Dumnezeu l-a făcut; a făcut bărbat și femeie.* (Facerea 1: 27).

Pentru ca ulterior “Facerii” același biblic text să sugereze implicit sau explicit egalitatea ființelor umane, prin aserțiuni precum:

• *“Iubește-l pe aproape tău ca pe tine însuși”. “Toți oamenii sînt egali în fața lui Dumnezeu.”*; etc.

Pare a fi cît se poate de clar faptul că, avîndu-l pe Dumnezeu ca unic arhetip, oamenii nu pot fi nici diferiți, nici inegali între ei, potrivit unui elementar silogism: “Două cantități / entități egale cu o a treia (generatoare) sînt egale între ele”. Potrivit unei atare judecări, rasele și rasismul nu ar trebui să își găsească locul în religia creștină. Și totuși, ne întrebăm, cum au fost posibile atîtea manifestări de ură, violență și segregatie religioasă chiar în numele lui Creatorului unic? Cum a fost acceptată dihotomia între “credincioși” și “păgînii” de altă rasă (culoare), chiar dacă era știut faptul că aceștia aveau propriul lor Dumnezeu?

Un posibil răspuns îl formulează Sfîntul Vasile cel Mare, care explică faptul că demnitatea omului de a fi “chip” al lui Dumnezeu este o potențialitate, în timp ce calitatea de a fi “asemănare” cu Dumnezeu este una reală (și în consecință poate fi imperfectă). Or, între idealitate și realitate distanța este uneori prăpastie.

Urmărind disputele antropologilor cu privire la geneza raselor umane, vom vedea că acestea se polarizează în jurul a două poziții și anume (Boudon 1993, 221):

- a) *monogeniștii* cred că descendenții perechii originare, Adam și Eva, au rezultat, prin degenerescență, din tipul alb original (Buffon) sau prin evoluția unei civilizații pînă la apariția omului superior;
- b) *poligeniștii* resping textul Bibliei, cum a făcut Voltaire, și cred într-o creație distinctă a diferitelor rase.

Ambele concepții acceptă, în general, ideea unor rase distincte și a unei ierarhii a raselor. Întrucît geologii secolului XIX au descoperit că teoria biblică a vechimii de 6000 ani a omului nu este întemeiată, problema originii omului și a raselor umane și-a diminuat pentru o vreme intensitatea, fără a fi, desigur, abolită în întregime. Căci, în spațiul intuițiilor pure (care nu impun validitate științifică), este posibil să susținem – cum fac de unii exegeți – conform căreia protopărinții nu ar fi reprezentat decît capul de serie al unei rase umane (superioare?), a cărei evoluție a marcat istoria ultimelor șase milenii. Sau, așa cum în termenii unui unei anonime dezbateri spiritualiste se întîmplă [<http://spirite.free.fr/ouvrages/>

synthese5.htm] este perfect posibil să susții ipoteze precum cele care sînt dezvoltate mai jos.

2.2. Dialogul științelor socio-umane: naturalism sau covenționalism?

Argumentele cele mai nuanțate le oferă disciplinele integratoare privind ființa umană și particularitățile sale (rasiale inclusiv), respectiv filosofia și politologia, lingvistica și semiologia, antropologia, etnologia și sociologia culturii etc. Astfel, la o altă extremă a timpului – caracteristică, de data aceasta, gândirii speculative moderne – întâlnim aceeași dihotomie a punctelor de vedere cu privire la natura și geneza raselor.

2.2.1. Ipostaze radicale ale viziunilor filosofice și politice

- Pe de o parte, în viziunea “filosofiei naturaliste” a epocii moderne s-a considerat că “Omul este egal de la natură” (Rousseau), societatea fiind cea care l-a pervertit și i-a impus atitudini de genul ades amintitei “*Homo homini lupus est*” (Hume), în măsură să justifice rasismul inclusiv. Pe această linie, se va afirma concepția politică a lui Arthur de Gobineau, considerat drept părintele rasismului teoretic, sintetizată în ideea ca: “omul este inegal de la natură”, nașterea (apartenența la una din cele trei rase fundamentale: albă, galbenă, neagră) asigurîndu-i aptitudini specifice (*Essai sur l'inégalité des races humaines* 1865). În consens cu această teorie, degenerarea raselor ar fi determinată nu atît de poziția ocupată de fiecare rasă pe o scară valorică, cît mai degrabă de metisajul care ar amenința practic toată specia umană⁵.

- Pe de altă parte, aserțiunile ulterioare ale covenționalismului politic, marcat de ideea că “societatea / statul este un contract social”, o convenție încheiată între indivizii uniți de aceleași interese (Hobbes, Locke și alții), vor pune treptat, într-o altă lumină, relațiile rasiale inclusiv. Astfel, opunîndu-se punctului de vedere al lui Gobineau, se va manifesta poziția lui Joseph Antenor Firmin, în lucrarea: *De l'égalité des races humaines* (1885).

⁵ Așa cum observă Claude Levi-Strauss, păcatul acestei interpretări antropologice constă în “confuzia dintre noțiunea pur biologică de rasă, presupunîndu-se, de altfel, că această noțiune, chiar pe acest teren limitat, ar putea pretinde obiectivitate, ceea ce genetica modernă contestă) și producțiile sociologice și psihologice moderne ale culturilor umane” (1982, 4).

Punînd în evidență performanțele spirituale și materiale ale culturii africane, de la Egiptul antic și pînă la Sudan și Etiopia, Firmin a devenit promotorul (ignorat) al antropologiei secolului XX.

Cîteva considerații de factură axiologică se impun formulate pe marginea celor două categorii de texte menționate. Putem spune astfel că, plecînd de la diversitatea care există “de fapt” între grupurile umane, diversitate ușor de constatat cu ochiul liber, există două atitudini fundamentale, care conduc – fiecare în parte – pe drumul opozițiilor în măsură să declanșeze violența unui grup asupra altuia: susținerea egalității sau a inegalității sociale (și implicit rasiale).

2.2.2. Lingvistica și semiologia: limbajul, unitate sau diversitate rasială?

Ca un efect al dihotomiilor mai sus menționate, sau, cine știe, poate chiar ca o cauză a lor, s-a manifestat în decursul timpului una dintre cele mai rafinate și, prin aceasta, puternice dispute cu privire la natura unor competențe definitorii ale ființei umane: capacitatea de a utiliza limbajul, nu numai ca un instrument al comunicării, ci și ca unul de susținere a actului de cultură și civilizație. Între altele, performanța utilizării diferențiate a limbajului este adesea invocată ca un factor de segregare rasială.

2.2.2.1. Naturalism sau convenționalism?

Dincolo de aspectele pragmatice mai sus menționate, problematică unității sau diversității limbajului a fost întotdeauna disputată în termenii teoretici ai lingvisticii și filosofiei limbajului (semiologiei), care indirect au alimentat una sau alta dintre atitudinile cu privire la rasism. Căci, interpretînd simbolismul biblicului “Turn Babel”, spre exemplu, am putea să gîndi că:

- unitatea primordială a limbajului sugerează o comuniune de interese din care lipsea orice atitudine rasistă, dar care părea a fi îndreptată împotriva demnității lui Dumnezeu;
- diversificarea limbajului (prin “intervenție divină” / naturală) constituie o premisă pentru manifestarea primelor interese partinice, deci rasiale⁶.

⁶ Un anume paradox ar putea fi sesizat în acest context și anume: așa cum am văzut, potrivit scenariului biblic, egalitatea omului cu semenul său (deci antirasismul) este un privilegiu al creației omului “după chipul și asemănarea” cu Creatorul. În același timp,

În orizontul concepțiilor rasiste, o atare dispută se regăsește în afirmațiile care susțin că limbajul încă “natural” (intuitiv) al primitivilor ar fi “inferior” – din punct de vedere lexical, gramatical, fonetic etc. – limbajului convențional (analitic / abstract) al popoarelor “superioare” ca grad de dezvoltare. Or, cercetări lingvistice de referință denotă că:

- tocmai dimensiunea “intuitivă” a limbajului primitiv îi acordă o bogăție semantic lexicală demnă de invidiat (spre exemplu, eschimoșii au circa 20 de cuvinte pentru a descrie nuanțat conceptul abstract de “gheață”, absent ce-i drept din dicționarul limbii lor);

- din punct de vedere gramatical, s-a dovedit că unele limbi “primitive” folosesc verbele, de exemplu, cu nuanțe temporale foarte rafinate, absente din limbile moderne, a căror utilizare presupune o foarte bună memorie a limbii;

- aceeași aparte memorie este angajată în rostirea diferențiată fonetic a unor și acelorași sunete, care, prin intonație / incantație pot schimba sensul cuvântului (precum în cazul limbii chineze);

- efectul comunicativ al acestor “incantate” limbaje (“limbaj al păsărilor”) este intrinsec, întemeiat pe rezonanțe de tip: “*Sesam, deschide-te!*” (Stănciulescu 2004), fiind în consecință cu mult mai puternic decât cel al limbilor convenționale.

Având în vedere doar aceste obiective aspecte, mai putem gândi cu îndreptățire “superioritatea” unui tip de limbaj asupra altuia?

2.2.2.2. *Inneism sau constructivism?*

Dezvoltând în context modern disputa dintre naturalism și convenționalism, întrebarea dacă limbajul / conduitele umane reprezintă rezultatul unui comportament înnăscut sau dobândit face obiectul de dispută a altor două concepții opuse: inneismul și constructivismul (Chomsky și Piaget 1988).

- *Concepția inneistă* – susținută de Noam Chomsky – postulează existența unui *nucleu fix (dur) de însușiri genetice*, a unei *predispoziții înnăscute* a ființei umane de a învăța și vorbi o limbă oarecare. Argumentele aduse acstui punct de vedere vizează prezența unor: (a)

însă, tot ca rezultat al actului divin limba neamurilor umane a fost deferențiată, generându-se astfel premisele viitoare ale rasismului. În realitate, nu Dumnezeu ar trebui făcut responsabil pentru o atare consecință, ci omul însuși care – manifestându-și liberul arbitru a ales calea “tensiunii” cu divinitatea – încălcând una din poruncile pe care mai târziu Decalogul o va menționa: “Să nu îți faci chip cioplit”. Într-un anume fel, rasismul nu reprezintă decât o expresie a chipului pe care rasa care se consideră superioară și-l cioplește, avându-se pe sine drept model.

universalii formale categorii sintactice fixe (nume, verb etc.), constante semantice, reguli de combinație fonologice fixe etc.; (b) *universalii substanțiale*, vizînd prezența în toate limbile lumii a unui *număr finit de trăsături fonetice fixe și universale* (1988, 15-20), avînd caracteristici acustico-articulatorii independente de orice limbă particulară.

Constatarea existenței ”nucleului fix”, dobîndit de către specie, dar înnăscut pentru individ, permite concluzia că *toate limbile sînt croite după același model*, îngăduind trecerea de la *competența lingvistică* (înnăscută) la *performanța lingvistică* (dobîndită cultural).

- *Concepția constructivistă* – bazată pe contribuțiile *epistemologiei genetice* dezvoltată de Jean Piaget – consideră cunoașterea lingvistică ca fiind un proces de maturizare treptată a *competenței lingvistice*, prin ”construirea noului” printr-o activă interacțiune cu mediul social-cultural. În procesul maturizării sociale, ființa umană dobîndește – în afara oricărei preformări logico-lingvistice – *capacitatea abstractizării empirice* (în raport cu lucrurile), mai întîi, a *abstractizării reflexive* (prin proiectarea deliberată a ideilor), mai apoi. Construcția limbajului în spațiul social sugerează că limbile lumii s-au diferențiat în raport cu contextul social-cultural deosebit care marchează individul uman se naște și evoluează.

În sinteză, putem spune că atît ideea unui ”nucleu dur” al limbajului, comun tuturor oamenilor (”limbajul pre-Babel”), pe de o parte, cît și faptul că performanța lingvistică se diferențiază cultural (”limbajul post-Babel”), pe de altă parte, justifică:

- opinia că este nefiresc să vorbim de diferențieri rasiale (lingvistic justificate), de vreme ce existența ”nucleului dur” denotă că atare diferențieri nu există;
- opinia că mediul cultural diferit este cel care îngăduie apariția unor notabile deosebiri etnice sau rasiale posibil de evidențiat.

*

Într-o manieră similară cu aspectele lingvistice mai sus menționate a fost cercetată și relația dintre înneismul-constructivismul comportamental. Poziția lui Chomsky este în acest context reprezentată de *biosociologismul* lui O. Wilson.

2.2.2.3. *Natură sau cultură?*

Accepțiunile intuitive mai sus menționate, sugerînd deja existența a două atitudini opuse față de ideea de ”rasă”, se regăsesc și în interpretările științei contemporane cu privire la dihotomia: natural (biologic) sau arbitrar (logic, cultural) în utilizarea limbajului? Aceste

interpretări au fost cu precădere desprinse din domeniul activităților și al mentalităților dominante, respectiv din sfera civilizației și a culturii.

Așa cum notează Gilberto Freyre – într-un text ale cărui idei le rezumăm în cele ce urmează [cf. <http://www.ethnociel.qc/html>] – în studiul antropologic derulat de cercetările profesorului Boas relevă aspecte precum: “justa valoare” a negrului și a mulatrului, separarea trăsăturilor rasiale de mediul ambiant sau de experiența culturală, diferențierea rasei de cultură, distincția între efectele relațiilor pur genetice și cele ale influențelor sociale, ale mediului sau ale moștenirii culturale, diferențierea între caracterele ereditare ale rasei și cele ale familiei etc.

Umanitatea a făcut adesea greșeala de a confunda diferențele obiectiv existente între natură și cultură. O probă relevantă aparține – cum deja am amintit – domeniului limbajului (bază a tuturor manifestărilor cultural-creative ale omului): noi vorbim limbi pe care nu le înțelegem spontan, putem traduce ceea ce este exprimat într-o limbă în alta. Nu există o strictă corolară între limbă și etnie, pe de o parte, posibilitatea de a emite judecăți de valoare comparativă între limbi: toate sînt în egală măsură de complexe. Lingvistul american Sapir afirma că limba hotentotă vorbită în Africa de Sud este mai bine adaptată pentru a exprima conceptele kantiene din *Critica rațiunii pure* decît limba germană.

Limba nu este totuși singurul lucru care ne diferențiază. Ca dovadă: populațiile care utilizează aceeași limbă sau o limbă foarte apropiată au adesea organizații politice și sociale, obiceiuri și norme foarte diferite. Chiar dacă diferențele genetice și lingvistice sînt foarte slabe, precum în cazul croaților, sîrbilor și bosniacilor, aceste populații sînt separate prin religie și prin aria de influență a marilor puteri: catolicismul roman și imperiul austro-ungar, ortodoxia și Rusia sau religia musulmană și imperiul otoman. Acestora li se adaugă viziuni diferite asupra lumii și comportamente nonverbale, venite de mult mai departe.

Sociologul american Edward T. Hall a putut vorbi astfel de o “dimensiune ascunsă”, de un “limbaj silențios”, care face ca, drept consecință a culturii lor, grupurile umane să nu aibe aceleași concepții de bază. Japonezii, de exemplu, văd spațiul dintre lucruri și au un cuvînt prin care aceste este desemnat: *ma*. Indienii Hopis nu au un cuvînt pentru a desemna timpul: pentru ei, trecutul și viitorul nu există, timpul fiind un continuum fără direcție precisă.

Pentru a conchide, s-ar putea spune că între natura (structura biologică / genetică) a omului și cultura sa (limbajul, în primul) o corelație / continuitate istorică este posibil de stabilit: în prima fază, “natura” a fost

determinantă, apoi “cultura” și-a manifestat decisiv implicațiile în diferențierea raselor umane. Regăsim aici o stingere a disputei pe care celebrul dialog al lui Platon o analizează: aceea dintre Cratylus și Hermogenes, susținând *naturalețea limbajului*, izomorfismul cuvintelor cu lucrurile denumite, pe de o parte, respectiv *convenționalismul limbajului*, adică determinarea sa culturală, pe de altă parte.

Am putea cita, în încheiere, punctul de vedere al geneticianului și lingvistului Cavalli-Sforza:

“Copilul are o foarte puternică motivație pentru a învăța să vorbească, dezvoltarea verbalității urmînd o curbă exponențială în primii ani de viață. Această aptitudine înăscută depinde de anumite structuri ale creierului uman... Ceea ce mă frapează, este faptul că limbajele umane sînt foarte apropiate în privința structurii lor, chiar dacă ele sînt diferite. Este remarcabil a constata că limbile populațiilor cele mai primitive, cele care nu au scriere, nu sînt mai puțin complexe decît limbile moderne. ... În ceea ce privește aptitudinile intelectuale, condițiile culturale îmi par a fi mai determinante decît originea genetică” (1992, 11-12).

2.3. Conceptul de rasă în viziunea științelor actuale

Accepțiunile mai degrabă intuitive menționate în cele de pînă acum, care sugerează existența a două atitudini opuse în raport cu ideea de “rasă”, se regăsesc de asemenea în interpretările științei contemporane. Științific vorbind (din punctul de vedere al biologiei, psihologiei, sociologiei etc.), ideea de rasă poate fi asociată cu (cf. Dunn 1982, 122):

(1) populațiile care diferă prin frecvența mai mult sau mai puțin evidentă a anumitor gene; această diferențiere este determinată de următoarele patru cauze: mutația genetică, selecția naturală, fluctuația genetică, migrația și creșterea prin intermariaj;

(2) un grup de indivizi (națiuni, popoare), avînd cultura (religia, limba) drept o componentă esențială a existenței lor, care este transmisă prin educație și care cuprinde: formarea limbajului, a caracterului, a modului de a gîndi și acționa; este deci vorba de o problemă de tradiție care nu se moștenește odată cu caracterele fizice particulare ce diferențiază grupurile etnice.

Din perspectiva geneticii, știința cea mai des menționată atunci cînd se vorbește de rase, se poate spune astăzi că pentru cvasi-totalitatea

geneticienilor *noțiunea de rasă umană nu are nici un sens* (spre deosebire de ceea ce se întâmplă în regnul animal). Se fac, adesea, referințe la culoarea pielii pentru a defini rasa albă, neagră sau galbenă. Dar, dacă se vor în considerație și alte secvențe genetice decât acelea care definesc culoarea pielii, se va ajunge la grupuri umane care sînt total diferite.

Cîteva exemple și considerații ar putea fi relevante pentru acest punct de vedere (cf. www.99dh0757.html):

- Se știe astăzi, de pildă, că există o genă care este responsabilă de anumite comportamente umane după consumarea de alcool. Această genă este adesea absentă la asiatici, dar ea funcționează în același mod la albi și la negri. Deci, genetic vorbind, cînd este vorba de consumul de alcool, albi și negrii aparțin aceleleași rase.

- Cu privire la superioritatea negrilor în domeniul alergării de viteză, ar trebui dovedit faptul că există gene legate de capacitatea de a alege mai repede, respectiv că ar exista o legătură între performanțele fizice ale unui individ și calitățile genelor sale. Or, știința arată cu claritate că este imposibil de a prezice comportamentul unui individ plecînd de la genele sale.

- Cu privire la caracterul genetic al inteligenței, pe de altă parte, cercetătorii în materie de biologie nu au putut să demonstreze nimic ferm. Căci, într-adevăr, indivizii se nasc pretutindeni cu potențialități și capacități care trebuie să fie stimulate și ghidate pentru a deveni abilități. Capacitatea este o potențialitate, abilitatea este o capacitate antrenată.

- Ceea ce oamenii au învățat să facă într-o cultură ar putea să facă un altul, din nu importă ce cultură. Să remarcăm, astfel, că în urmă cu trei mii de ani înainte de Hristos, atunci cînd Europa Occidentală era încă în epoca de piatră, Egiptul și Mesopotamia cunoșteau o civilizație strălucitoare. Aceasta ar putea să îi determine pe cei ce cred în caracterul genetic deosebit al inteligenței pe care o au să își pună anumite întrebări în legătură cu patrimoniul lor genetic.

Și totuși, tocmai această pretinsă ereditate a caracterelor mentale – abandonată de știință – este aceea care încă alimentează credințele rasiste. Mai clar spus, rasismul încă afirmă că anumite caracteristici fizice, capacitatea și creativitatea sînt legate genetic, fiind fixe și imuabile. De altfel, ce ar putea fi mai vizibil decât culoarea pielii ? În acest fel cel care afirmă că rasele nu există ar putea să treacă drept unul care neagă evidența.

Și totuși, știința a renunțat de aproape 50 de ani la o noțiune atît de vagă și inutilă precum cea de rase umane. Știința modernă nu cunoaște decât “populații, adică unități de reproducție compuse din ansambluri de

indivizi interfecunzi, care au mai multe șanse de a se încrucișa între ei decît de a se încrucișa cu alții” (Jacques Ruffié) (cf. www.99dh0757.html).

În sfîrșit, ideea de rasă nu are interes decît pentru aceia care doresc să susțină o politică discriminatorie. Ei pot astfel fie să inventeze o pretinsă rasă superioară (căreia ei îi aparțin, evident), fie să o apere împotriva pretinselor pericolelor pe așa zisele “rase inferioare” le-ar putea iniția.

*

* *

Sintetic, urmînd rezultate concrete ale cercetărilor științifice contemporane, se poate nota că (Dubinin 1982, 142-166):

— mai puțin de 1% din gene determină apartenența fizică a individului, adică apartenenței sale rasiale;

— mai mult de 99 % dintre genele care constituie patrimoniul unui individ sînt comune tuturor oamenilor;

— o clasificare bazată pe variante genetice ar obliga pe sistematizatori să creeze o rasă pentru fiecare individ;

— anumite diferențe morfologice considerate definitorii între albi și oamenii de culoare (cum ar fi micile deosebiri de greutate și structură a creierului) nu sînt deloc dovedite ca reprezentînd cauza unor performanțe intelectuale diferite, ele fiind legate de contexte social-istorice și culturale diferite;

— testele psihologice, la rîndul lor, nu au pus în evidență performanțe intelectuale sau senzorial-perceptive superioare reprezentanților unei rase în raport cu ale altor oameni; etc.

În concluzie, se poate spune că faptele demonstrate de genetică pot să ne facă să înțelegem în alți termeni ceea ce înseamnă așa-zisele “diferențe rasiale”. Nimic în genetică nu permite să credem că diferențele biologice dintre grupurile umane pot să determine notabile diferențe culturale. Mai mult, vedem că este imposibil de a delimita populațiile umane, făcînd în același timp să coincidă reperele geografice, tradițiile culturale și indicii morfologici ai eredității.

Studiile actuale de antropologie biologică tind să stabilească filiații între diferitele etnii și să precizeze migrațiile popoarelor în decursul timpului. Aceasta semnifică – și aici am putea cita opinia lui Guillermo Yáñez, profesor de antropologie – că rasele umane sînt o “ficțiune”. De ce? Pentru că:

“nu există relație între biologie și cultura care determină diversitatea, pentru că diferențele genetice dintre populații sînt infinit mai mici decît acelea care îi diferențiază pe indivizi, fie ei frați, și pentru că, în sfîrșit, istoria umanității a fost bogată în mișcări de grupuri și de metisaje, împiedicînd populațiile să se izoleze genetic”. [<http://www.ethnociel/html>].

Luînd în seamă declarațiile comune ale savanților cu privire la problema raselor, s-ar putea evidenția trei atitudini relativ distincte:

1) Poziția unui *naturalism slab*, susținînd existența raselor umane (UNESCO 1982, 386), întrucît:

- singurele caracteristici care au permis clasificarea raselor umane sînt trăsăturile fizice (anatomice și fiziologice);
- nimic nu justifică opinia că grupurile umane sînt diferențiate prin aptitudini înnăscute de ordin intelectual sau afectiv;
- anumite diferențieri biologice ar putea fi mai mari în interiorul unei rase ca de la o rasă la alta;
- diferențele genetice nu sînt de loc determinante pentru diferențele sociale și culturale dintre grupurile umane;
- încrucișarea raselor nu are efecte biologice defavorabile.

2) La o altă extremitate, se poate considera poziția *convenționalist-radicală* a lui Cavalli-Sforza: “Pentru mine, noțiunea de rasă umană este total arbitrară. Cînd se compară genele diferitelor populații, nu se găsesc diviziuni nete, tranșante... Într-adevăr, culoarea pielii povestește istoria climatelor și nu pe aceea a popoarelor” (1992, 8).

3) O altă atitudine, mediatoare, susține așa numita poziție a *convenționalismului slab* (UNESCO 1982, 394), adică:

- toți oamenii aparțin aceleiași specii și au aceeași origine;
- diviziunea “în rase” a speciei umane este parțial arbitrară (convențională);
- realizările culturale ale popoarelor nu poate fi atribuită diferențelor de potențial genetic;
- rasismul falsifică toate cunoștințele cu privire la biologia umană.

Dacă conceptul de “rasă umană ” este un concept “slab ” – poziție pe care prezenta lucrare o susține implicit – s-ar putea formula încă o dată întrebarea: *de ce se vorbește atîta de rase, chiar de către oamenii de*

știință ? Tocmai pentru a răspunde la această întrebare, este necesar ca studiul de față să exploreze și domeniul ideologiei rasiste.

3. Rasismul, o “polaritate” a tuturor timpurilor?

Evaluarea conceptului de “rasism” poate fi – la rîndul său – asumată în termenii situației / relației de “comunicare”, posibil de descris prin aceeași parametri pe care Harold Lasswell i-a sintetizat în celebra sa interogație: “Who says what to whom in what channel with what effect?” (1960, 117). Considerăm că o asemenea analitică asumare este cît se poate de favorabilă intențiilor principale ale studiului nostru:

- a cunoaște analitic fiecare dintre parametrii unei situații rasiale;
- a cercetăm mecanismele prin care acești parametri se corelează;
- a sugera modalități eficiente pentru dezactivarea lor.

Să urmărim, pentru realizarea acestor obiective, polaritățile definitorii ale atitudinii rasiste, urmărind relația simbolică: “noi” vs. “ceilalți” (ei) prin intermediul unor actuale și pline de conținut informații⁷.

3.1. Polii umani ai rasismului: “noi” contra “voi”

Din punctul de vedere al actorilor implicați în definirea sa, rasismul se constituie ca: o *acțiune socială* a grupurilor umane, respective ca o *atitudine partinică* (teoretică sau / și practică) cu privire la acest gen de acțiune (<http://stop.racism.8m.com>):

Între susținătorii ideologiei rasiste ar trebui să menționăm pe:

— liderii grupurilor de interese comune (grupul rasial); desigur că susținînd puterea grupului, acești reprezentanți susțin în fapt propria nevoie de putere; iată de ce, întotdeauna vom constata că liderul de opinie rasială este chiar conducătorul grupului și acoliții acestuia;

— membrii grupului de interes rasial, care adesea sînt supuși manipulării, dar care se simt cu adevărat protejați de puterea grupului.

⁷ Este onest să precizez că mare parte a acestor informații – în esența lor inserate în paginile de față – au fost dobîndite utilizînd cu precădere privilegiile INTERNETULUI. Aceasta, pentru că nefiind un specialist propriu-zis al domeniului, am găsit de cuviință că ar fi o atitudine “rasistă” să nu folosesc privilegiile pe care alții de multă vreme le valorifică. Pentru cei care doresc să dobîndească informații suplimentare cu privire la o problemă sau alta, toate adresele WEB utilizate au fost explicit menționate în text.

— teoreticieni, mai mult sau mai puțin implicați ideologic, care vor să își susțină propriile idei, teorii științifice etc., servind astfel indirect interesele rasismului.

Grupuri de interes comun par a se forma aproape spontan în configurația socială, prezența lor caracterizând toate tipurile de societate istorică, începând de la cele primitive la cele avansate. Aceste grupuri doresc ca membrii lor să poată ieși în evidență mai mult decât cei ai altor grupuri. În mod firesc, atare grupuri (cum ar fi cele rasiste, de exemplu), sînt închise altora. Nevoia de a forma grupuri închise amplifică anormal barierele de ordin cultural, etnic, religios, național dintre oameni. Prin natura lor, toate aceste grupuri sugerează membrilor lor că sînt mai buni decât alții, fapt care conduce, în cele din urmă, la mentalitatea: “NOI CONTRA EI” (sau, în termenii pe care Biblia însuși îi utilizează: “cu noi sau împotriva noastră”).

Ca o concluzie integratoare, vom putea afirma, în principiu, că:

- ideea de rasă nu reprezintă interes practic decât pentru aceea care doresc să desfășoare o politică discriminatorie;
- oriunde vom găsi o formă incipientă de interes de grup ne putem aștepta ca, printr-o creștere exacerbată, ea să devină “rasială”.

3.2. Problema rasismului: “noi” sau “ei”?

Așa cum am văzut, rasismul se bazează pe credința ideologică a existenței unei ierarhii / inegalități între grupurile umane. Această convingere decurge din ideea superiorității anumitor rase. Rasismul implică practici de excluziune, de discriminare, persecuție și exterminare, care pregătesc sau însoțesc atitudini de ură și dispreț față de alții, ostilitate violentă față de anume categorii de oameni (precum evreii, negrii, țiganii etc.). Nu este ușor să formulezi o definiție de toți acceptată a rasismului, avînd în vedere că subiectul este abordat de fiecare dată în diferite maniere. Cauzele unor atare dificultăți analitice rezultă din faptul că (http://www.definitons_of_racism):

— baza rasismului, respectiv conceptul de rasă (pură) aplicat existenței umane, este incorect definită și practic imposibil de a-i asocia o finalitate unică, bine delimitată;

— rasismul nu este o teorie științifică, ci un ansamblu de opinii prea puțin coerente; în plus, aceste opinii, departe de a izvorî din obiective constante, exterioare aceluia care le formulează și susține, sînt justificate prin atitudini și acte subiective, derivate din teama de celălalt și dorința de a-l agresa, cu scopul de a se afirma în detrimentul său;

— rasismul apare ca un caz particular al unei conduite generale: utilizarea diferențelor biologice, psihologice sau culturale, reale sau imaginare, în favoarea “acuzatorului” și în detrimentul “victimei”.

Ținând cont de toate acestea, se poate spune că, în esență, rasismul se referă la un ansamblu de concepții care proclamă superioritatea naturală a unui grup rasial asupra altuia, atât la nivel individual, cât și la nivel instituțional. Rasismul alunecă în ideologie, presupunând practici politice de protecție a anumitor grupuri în defavoarea altora.

3.3. Fațetele rasismului: “noi” și apoi “ei”

Sub semnul dihotomiei, se poate spune că mecanismul rasismului presupune: a genera o inegalitate socială pe temeiul unor deosebiri de natură biologică. Așa cum cercetările actuale relevă (<http://www.ethnociel.qc.ca/page910.html>), se poate considera că:

- O astfel de egalitate se aplică nu numai grupurilor așa-zis “rasiale”, dar și grupurilor de vîrstă, femeilor, marginalizaților sau delincvenților. În acest mod, ne dăm seama că rasismul trebuie plasat acolo unde el își are veritabila rădăcină : nu în biologie, ci în social, adică în relațiile de exploatare și de inegalitate istoric manifestate.

- Naționalismul, tribalismul, sexismul, fundamentalismul religios sînt noile fețe ale rasismului. Pseudo-etnicitatea, re-etnificarea, neo-etnicitatea și ghettoizarea nu servesc decît la creșterea consecințelor acestor “isme” care conduc la rasism.

- Etnicismul excesiv nu mai este controlat. Astfel, a numi “etnici” pe toți cei care nu împărtășesc cultura sau originea noastră echivalează cu a spune că: “Noi nu avem cultură și nici origine cunoscută”. Se confundă naționalitatea cu etnicitatea, în aceeași manieră în care se confundă natura și semnificația culorilor. Astfel, negrul este absența culorii, iar albul rezultă din combinația tuturor culorilor. Totuși, sînt numiți “oameni de culoare” indivizii cu pielea închisă și “albi” aceia a căror piele este deschisă.

În concluzie, putem spune că oamenii nu vor fi feriți de rasism decît atunci cînd vor ști să își asume diversitatea. Astfel, sub semnul unei esențiale dihotomii, se poate aprecia că există grade diferite în ierarhia valorilor umane. Spre exemplu, se poate afirma că există două tipuri de rasism (cf. Fierens 2002-2003, 3):

— *un rasism « soft » sau « moale »* (de exemple: *Tintin în Congo*), care nu se recunoaște ca atare;

— *un rasism «hard» sau «tare»*, care se afișează în mod deschis (de exemplu, cel promovat de Hitler, Saddam ș.a.).

Departea de a fi dispărut, deci, rasismul și discriminarea rasială au supraviețuit deconstrucției științifice a noțiunii de rasă și par a cunoaște o recrudescență în cea mai mare parte a regiunilor lumii. Un fapt notabil: rasismul, discriminarea și xenofobia tind tot mai mult să se legitimeze cu ajutorul argumentelor vizînd inegalitatea culturilor. Astfel, potrivit lui Pierre Sané și Jérôme Bindé, marile transformări tehnologice, economice și politice, sociale și culturale care însoțesc a treia revoluție industrială – aceea a *noilor tehnologii* – și care sînt adesea rezumate prin cuvîntul “mondializare” – par să favorizeze difuzia noilor forme de rasism și de discriminare (cf. <http://www.cyberpresse.ca/reseau/editorial>).

Se pare că secolul al XXI-lea comportă un risc notabil: noile forme de rasism și de discriminare tind să se dezvolte, alimentate de mondializare și de efectele incertitudinii pe care ele le creează, prin creșterea inegalităților materiale și disocierea sistemelor sociale și educative. Acest nou rasism social și cultural riscă să se malefic conjuge cu un alt pericol: acela al unui nou eugenism, de natură consumeristă și comercială mai ales. Acesta determină apariția a noi forme de discriminare, pentru care progresele geneticii moderne și noile puteri cvasi-demiurgice ale tehnoscienței sînt singurele responsabile.

În concluzie, formele mondializării “high-tech”-ului generează o creștere a inegalităților sociale și a incertitudinilor pe care le implică fenomene necontrolate la nivelul grupurilor de consumatori, începînd de la prezența «E»-urilor în alimentele tot mai artificializate, pînă la tehnologiile generatoarele de unde nocive, de la tehnologiile nefaste ale umplerii găurilor de ozon pînă la genocidele religioase.

Și toate acestea, sub semnul declarat al “binelui uman”, același în numele căruia odinioară se organizau distructive cruciade.

3.4. Extremele rasismului: natura “noastră” și cultura “noastră”

Există un “rasism natural” și un “rasism cultural”, pe care ar trebui să îl acceptăm și pe care nu?: iată o întrebare la care, cu peste 150 de ani în urmă, încerca să răspundă – într-o manieră duală – Jean Charle Chenu, în lucrarea *Traité de races humaines* (<http://perso.club-internet.fr/tald/html/traite.html>):

— NU, rasismul nu este cel mai bine partajat lucru din lume, întrucât nu există un “rasism de bun simț”, un rasism “natural”, cum unii ar vrea să creadă;

— DA, rasismul este cu adevărat faptul unei culturi, forma unei gândiri de origine științifică.

Unei întrebări similare – este rasismul “natural” sau “istoric” ? – încearcă să îi formuleze analitic răspunsul, într-un articol apărut acum câțiva ani, Jean-Yves Pidoux (1999), în următorii termeni :

- “*Este rasismul un dat fundamental și natural?*” Iată prima întrebare căreia autorul încearcă să îi răspundă. Ce vine natura să facă, în acest context ? Autorul utilizează adjectivul “natural” în sensul “monden” al cuvântului – “Dar, totul este natural!” – pentru a spune că este perfect normal ca reacții de refuz al celuilalt să se manifeste în societate.

- “*Este rasismul cultural (istoric)?*”. Iată o a doua posibilă alternativă de răspuns. Invocarea naturii umane sau a “mentalităților” presupune a face o sociobiologie sau o ontologie caricaturală, care nu convine unei judecăți inteligente și dinamice. Atitudinea rasistă, care desemnează victimele, acuzându-le că ar fi culpabile, este simplistă. Și, totuși, cât de “eficient” funcționează în practică.

În consecință, pentru a susține o atitudine critic-corectă față de rasism, va trebui să nu îl asumăm ca pe un fenomen al naturii, ci ca pe unul al istoriei, al relațiilor dintre ființele umane, dintre colectivități. Și, în sfârșit, pentru a evita aprecierea rasismului ca pe un atribut esențial specific societății umane, să subliniem încă o dată caracterul său rațional, pe care Claude Lévi-Strauss l-a exprimat într-o formulă mai mult decât sugestivă: “Barbarul este un om care crede în barbarie” (<http://www.domainepublic.ch/archives>).

Iar rasistul, aidoma.

3.5. Argumentele rasismului: “justiția noastră”, nu și “justiția voastră”

Dintr-o perspectivă istorică, apreciind rasismul ca pe o doctrină care încearcă să justifice inegalitățile sociale prin intermediul unei presupuse inferiorități biologice, vom constata că el s-a dezvoltat odată cu colonialismul. Este important de subliniat că, în forma sa «clasică», cea mai puternic conturată și manifestată, ideologia rasistă este cu precădere un produs al modernității. Desigur că grupurile umane s-au confruntat în permanență cu violență în istorie (să notăm, ca un relevant exemplu, cazul Ku-Klux-Klan). Dar numai în epoca modernă această violență a fost

justificată printr-o ideologie adecvată. În acest sens, legătura dintre rasism și modernitate rezultă din faptul că modernitatea – globală și universalistă în teorie – este fundamental discriminatorie în practica politică, socială și militară. Această contradicție între rădăcinile vechi – formele istorice vechi și cele moderne ale rasismului – este în parte rezolvată de ideologie, care desemnează grupurile ce se exclud ca fiind pur și simplu “diferite”.

În consecință, se poate defini rasismul ca fiind o ideologie care, în plan teoretic are rolul de a explica, de a da o justificare rasială inegalităților sociale din lume. Trei planuri de manifestare pot fi luate în atenție în acest sens (www.ethnociel.qc.ca/index.html):

- a) *Planul atitudinal*. Montaigne spune că fiecare numește barbarie ceea ce nu este de folos; există întotdeauna un etnocentrism în fiecare societate prin raport la alta; deci, grupurile umane care sînt rasial diferite, au tendința de a se inferioriza mutual; aceasta se evidențiază în atitudine.
- b) *Planul politic*. Apartheid-ul este un astfel de exemplu; sînt anumite țări care practică în mod rușinos politice rasiste.
- c) *Planul teoretic*. “Raționalizarea” unui ansamblu de idei și de opinii care nu sînt fondate pe realitate, ci pe finalități precise; și tocmai în aceasta se află funcționalitatea politică a rasismului.

Evaluînd toate cele de mai sus, în contextul unei perioade în care lumea se confruntă cu ceea ce se numește “gîndire unică”, este firesc să încheiem prin a căuta răspunsul unic la întrebarea: “Și, totuși, ce atitudine trebuie să susținem în ceea ce privește rasismul ?”.

*

Răspunsul presupune ieșirea dintr-un “cerc vicios” pe care perpetuarea problemei rasiste a generat-o, amplificînd anormal relația dintre “acuzatori” și “acuzăți”. Astfel:

- culpabilizîndu-i prin discriminare rasială, rasiștii îi pervertesc pe “acuzăți”, avînd posibilitatea de a-i acuza ulterior și pentru ceea ce ei înșiși au generat;
- la rîndul lor “acuzății”, stimulați de situația (rasistă) în care sînt plasați, vor ajunge să procedeze precum hoțul care fură și tot el strigă, alergînd: “Prindeți hoțul !”.

Care este atitudinea corectă pe care, între aceste extreme, ar trebui să o adoptăm pentru a ieși, în cunoștință de cauză, din “păcatul rasismului”?

4. Virtuți ale logicii “și / și”: spre o mediatoare soluție

Periplul prin istoria răspunsurilor formulate la întrebarea inițială: “Existența obiectivă a raselor implică și existența unor diferențieri calitativ-cantitative ale performanțelor umane realizate?”, permite deopotrivă realizarea unei sinteze și sugerarea unei atitudini.

Să notăm că, între polaritățile vizînd determinarea și definirea, corectă, obiectivă pe care prezentul eseu le-a consemnat, se numără și:

- disputa privind atributele preponderent “naturale” / obiective (biologice) sau convenționale / subiective (culturale: religioase, lingvistice, filosofică etc.) prin care conceptul de rasă / rasism poate fi definit;

- mecanismul înnăscut sau dobîndit (social) care caracterizează manifestarea atributelor ce susțin (nu justifică) principal existența raselor sau a rasismului;

- cultura sau civilizația reprezintă criteriul decisiv pentru afirmarea superiorității unui grup uman asupra altuia?

În mod obișnuit, potrivit logicii aristotelice de tip “sau / sau”, pe care întreaga dihotomiile de mai sus o exemplifică, ar trebui să răspundem fie afirmativ, fie negativ la această întrebare. O experiență moștenită pe filiera înțelepților de odinioară ne învață însă să respectăm un principiu mediator: AUREA MEDIOCRITAS. Altfel spus, logica și / și ne va îngădui să afirmăm, cu privire la ceea ce rasa este, că:

a) Pe de o parte, în definirea / interpretarea conceptului de rasă / rasism pot fi luate în seamă atît criterii obiective (biologic), cît altele subiective (de ordin cultural, ideologic etc.). Avînd în vedere dacă criteriile de clasificare stabilite pentru deosebirea grupărilor sînt cele biologice (criterii morfologice) putem să conchidem că există “rase” (grupări etnice, popoare sau oricum am vrea să le denumim) și că implicit acestea se deosebesc din mai multe puncte de vedere. Existența acestor deosebiri nu presupune însă cîtuși de puțin acceptarea superiorității potențiale (calitative) a unora asupra altora. Cel mult, putem vorbi de o superioritate cantitativă a unora asupra altora, de genul: americanii din SUA au mai multe limuzine, dar negrii din Africa au mai mulți palmieri. În acest context, o superioritate a limuzinelor asupra palmierilor nu poate fi stabilită, relația fiind pur contextuală.

b) Pe de altă parte, evaluarea conceptului de “rasism”, asumat în termenii unei situații semiotice, a permis relevarea următoarelor tensiuni dihotomice, impunând tot atâtea soluții mediatore:

- polii umani ai rasismului: “noi” *CONTRA* “ei”, ar trebui armonizați în termenii relației: “noi” *ÎMPREUNĂ* cu “ei”

- întrebarea rasistă: “noi” *SAU* “ei”? ar trebui să primească ca răspuns variată: “noi” *ȘI* “ei”;

- fațetele rasismului: întâi “noi” și *APOI* “ei”, impune alternativa: în permanență / simultan “noi” *DEODATĂ* cu voi”;

- argumentele rasismului: “justiția noastră”, *NU ESTE* “justiția voastră”, ar trebui sintetizate în formula: “justiția voastră” *ESTE* “justiția noastră” și viceversa.

Concluzionând, putem spune că prin formularea acestor mediatore soluții nu am făcut altceva decât să adăugăm încă o “doctrină partizană” celor deja existente cu privire la rasă și rasism. Aceasta nu înseamnă cătuși de puțin că am încercat să justificăm, într-un fel oarecare rasismul, ci să arătăm că argumentele “pro” sau “contra” sînt formulate întotdeauna contextual, adică: ceea ce nu este acceptat într-un context este în întregime susținut într-altul.

Eroarea care se face atunci cînd un argument sau altul este nefiresc invocat rezultă este aceeași care, simbolic, a determinat “căderea din raiul” armoniei umane: amestecul adevărului cu neadevărul, extrapolarea unui adevăr propriu unui context într-un alt context, în care el nu mai este valid. Spre exemplu, adevărul evident că există deosebiri (morfo-fiziologice) între oameni a fost extrapolat nejustificat asupra domeniului psiho-logic și social, cultural-valoric, considerîndu-se eronat că și la acest nivel diferențele ar trebui menținute. Cu atît mai mult, cu cît nimic nu ne-ar îndreptăți să spunem, așa cum am văzut, că albul este privilegiat natural față de negru.

Iată de ce, numai cunoscînd aceste aspecte de nuanță conceptuală, o educație anti-rasistă devine pertinentă. Din acest motiv nu am fost în totalitate de acord cu punctul de vedere exprimat de M. Wieviorka, ales ca citat al studiului de față, că împotriva rasismului trebuie să te manifesti pur și simplu, făcînd abstracție de conceptul analitic de rasă. Spre deosebire de timpurile trecute, cînd evidența era trăită emoțional, pentru a crede cu adevărat ceva omul modern trebuie să și pipăie (experimenteze), să și înțeleagă (explice) ceea ce vede.

Tocmai o atare sistemică analiză (așa cum studiul nostru a susținut că trebuie elaborată) devine posibilă și formularea unor atitudini, soluții,

căi de dezamorsare a rasismului etc. (cum studiul nostru nu își mai îngăduie să facă, extensiv, în acest context).

*

Abia după încheierea tuturor strategiilor mai sus menționate putem rezona cu poziția lui M. Wieviorka, adică: să punem în paranteze toate aspectele inflaționare ale disputelor generate de problemele rasei și rasismului. Devine posibil acum să ne asumăm o pertinentă sugestie de principiu, formulată de Anton Carpinski, și anume:

“Dincolo de destinul specific al fiecărei doctrine, importantă mi se pare însă opțiunea lucidă a individului și a colectivităților, căci de ea atîrnă existența și calitatea *viitorului ales* din multitudinea *viitorilor posibili*, schițați de diferitele tipuri și variante doctrinare” (1992, 195).

O dată mai mult, șansa “liberului arbitru” pare a fi singura în măsură a ne îngădui ieșirea din tensiunea conflictelor sociale, între care cele ale rasismului ocupă o poziție privilegiată, spre a ne putea armoniza viața prin recunoașterea reciprocă a “unității de chip” și de “asemănare spirituală”.

Pentru a încheia așa cum am început, într-o manieră circulară, să reamintim acum cuvintele lui Albert Jacquard (în “Cinq milliards d'hommes dans un vaisseau”) (<http://users.swing.be/jmmatline/pol2.htm>):

“«În fața bestiei imunde cu burta întotdeauna fecundă» care este rasismul, singura defensă posibilă este luciditatea; se impune strădania de a înțelege sensul cuvintelor, de a verifica dacă acest sens respectă realitatea, de a nu accepta drept bune anumite afirmații pentru simpla rațiune că ele au fost repetate de sute de ori. Celălalt este diferit, desigur. Dar, nu este vorba de a nega această diferență, sau de pretinde că poți să o uiți, ci de a trage beneficii din ea”.

Căci viața se hrănește din diferențe, iar uniformitatea conduce la moarte.

Referințe

- BERNASCONI, Robert. 2003. *Race and Antropology*. Bristol: Thoemmes.
- BERGHE, Pierre van den. 1978. *Race and Racism: A Comparative Perspective*. New York: Wiley.
- BOUDON, Raymond and BERNARD, Ph (coord). 1993. *Dictionnaire de la sociologie*. Paris: Larousse.
- CARPINSCHI, Anton. 1993. *Doctrine politice contemporane*. Iași: Editura Moldova.
- CAVALLI-SFORZA, Luigi Luca. 1992. "La science et les races, Propos recueillis par Michel de Pracontal". *Le Nouvel Observateur* 1420 Juin 1992: 23-29.
- DUBININ, N.P. 1982. "Rasele si genetica contemporana". In *Le racisme devant la science* (trad. Roumaine). Bucuresti: Editura Politica.
- DUNN, I.C. 1982. "Rasa și biologie". In *Le racisme devant la science* (trad. Roumaine). Bucuresti: Editura Politica.
- FIERENS, Jacques, 2002-2003. *Notes d'introduction au séminaire Racisme, Ethnisme et Droit*.
- HIERNAUX, Jean. 1968. *La diversité humaine en Afrique subsaharienne*. Bruxelles: Université Libre de Bruxelles.
- KERNBACH, Victor. 1978. *Miturile esențiale*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- LASSWELL, Harold D. 1960. "The Structure and Function of Communication in Society". In *Mass Communication*, edited by W. Schramm. Urbana II: University of Illinois Press.
- LEVI-STRAUSS, Claude. 1982. "Race et histoire". In *Le racisme devant la science* (trad. Roumaine). Bucuresti: Editura Politica.
- PETER, L. J. and HULL, Raymond. 1994. *Principiul lui Peter*. București: Editura Humanitas.
- PIAGET, Jean and CHOMSKY, Noam. 1988. *Teorii ale limbajului. Teorii ale învățării*, edited by Massimo Piattelli-Palmarini. București: Editura Politică.
- PIDOUX, Jean-Yves. 1999. "Le racisme: une donnée fondamentale et naturelle?" *Domaine Public* 1396 du 27.08.1999.
- STĂNCIULESCU, Traian D. 2004. *Semiotics of light. An integrative approach to human archetypal roots*. Iași-Geneva: Cristal Concept & WDO.
- UNESCO. 1982. "Patru declaratii asupra problemei rasiale". In *Le racisme devant la science* (trad. Roumaine). Bucuresti: Editura Politica.
- WIEVIORKA, Michel. 1991. *L'espace du racism*. Paris: Edition du Seuil.